

Ауыл шаруашылығындағы энергия үнемдеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмнің мәні

А.К. Мазина

Экономика және халықаралық бизнес кафедрасының 1 курс докторанты
mazina_ainur@mail.ru

академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті, Қарағанды қ.

Түйіндеме: Энергия үнемдеу-бұл материалдық-техникалық, отын-энергетикалық, қаржылық және басқа ресурстарды тиімді пайдалану процесі. Энергия үнемдеудің мақсаты-энергетикалық ресурстардың ең аз жиынтық шығындары мен экономикалық қайтарымды арттыру кезінде ең жақсы сапалы көрсеткіштері бар ауылшаруашылық өнімдерін өндіру. Соңғы жылдары энергия үнемдеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмі мәселесі ерекше өзекті. Энергия үнемдеу тек отын мен электр энергиясын үнемдеуге ғана байланысты емес, негізгі бағыттар энергетикалық қуаттарға қажеттілікті азайту, өндірістің энергия сыйымдылығы және баламалы энергия көздерін пайдалану болып табылады.

Жұмыстың мақсаты - аймақтық және федералды деңгейлерде ауылшаруашылық кәсіпорындары үшін энергияны үнемдеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің мәнін анықтау. Материалдық-техникалық базаның, техникалық жарактандырудың жай-күйіне талдау және бағалау жүргізілді, оны жақсарту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы экономикасы, энергия үнемдеу, материалдық-техникалық қамтамасыз ету, ұйымдастыру-экономикалық механизм.

Әлемдік экономика мен әлем халқының өсуімен энергия ресурстарына қажеттілік күрт өсті. Соңғы ширек ғасырда жалпы әлемдік энергия тұтыну 56% - ға артты деп айту жеткілікті.

Қазақстан экономикасының дамуымен энергия ресурстарына қажеттілік тек арта түсуде. Қазақстанда энергия ресурстарын негізгі тұтыну өнеркәсіп саласына тиесілі. Электр энергиясының 67% - ы ірі өнеркәсіптік тұтынушыларға тиесілі.

Қазіргі уақытта энергия тиімділігі - әлемдік экономиканың басты тренді, ол экономиканы технологиялық дамытудың, жаңғыртудың және әртараптандырудың барлық аспектілерін, ең бастысы-экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігінің өсуін қамтиды. Біздің еліміз үшін энерготімділіктің саяси тренді белгіленген.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында Қазақстанның ЖІӨ энергия сыйымдылығын 2025 жылға қарай кемінде 25% - ға төмендету жөніндегі міндет айқындалған.

Бұл ретте, Тәуелсіздік кезеңінде әлемдік экономиканың энергия сыйымдылығы 21% - ға төмендеген кезде Қазақстанның ЖІӨ-нің энергия сыйымдылығы 52% - ға төмендеді.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының энергия үнемдеуінің ұйымдық-экономикалық тетігі энергетикалық ресурстардың тапшылығымен және отын-жағармай материалдары бағасының өсуімен негізделген. Техникалық және энергетикалық ресурстарды тиімсіз пайдалану ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін төмендетудің негізгі факторына айналууда. Энергия ресурстарын тұтынудың ұтымсыз азаюы, бұл жекелеген технологиялық операциялардың орындалмауына, механикаландырылған жұмыстардың орындалу мерзімдерінің ұлғаюына және тиісінше дақылдардың шығымдылығы мен мал өнімділігінің, сондай-ақ өнім сапасының төмендеуіне әкеледі.

Ауылшаруашылық өндірісіндегі энергияны үнемдеудің маңызы кәсіпорын шығындарының құрылымын талдауда айқын көрінеді.

Ауыл шаруашылығы салалары тұрғысынан энергетикалық ресурстарға қажеттілік айтарлықтай өзгереді, сондықтан өсімдік шаруашылығында энергия ресурстарына негізгі шығындар отын-жағармай материалдарынан, мал шаруашылығында электр энергиясына шығындар есебінен қалыптасады.

Энергетикалық ресурстарды ұтымды пайдалану және тиісінше өнім өндірудің өзіндік құнын төмендету, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық қызметі техникалық, технологиялық және ұйымдастыру іс-шараларын енгізуге бағытталған [1].

1. Энергия көздері бағасының өсуі жағдайында ауыл шаруашылығының қарқынды дамуы өнім өндірудің энергия үнемдейтін технологияларын игеру кезінде мүмкін болады. Энергияны үнемдеуді басқарудың ұйымдастырушылық-экономикалық әдістері болған жағдайда ғана энергия тиімді ауыл шаруашылығын қалыптастыруға болады. Ауыл шаруашылығындағы энергия үнемдеу энергетикалық ресурстарды пайдалануды ұтымды етуге бағытталған ғылыми, ұйымдастырушылық, техникалық және технологиялық шараларды іске асыруды білдіреді.

2. Ауыл шаруашылығында энергетикалық ресурстардың үлкен тізбесі пайдаланылады: өздігінен жүретін техника, стационарлық энергетикалық қуаттар, электр энергиясы, отын-жағармай материалдары, отын, жаңартылатын энергия көздері. Зерттеу объектісі техникалық және энергетикалық ресурстар болып табылады.

3. Энергия үнемдейтін технологияларға отын-энергетика ресурстарын неғұрлым жоғары пайдалы пайдалану коэффициентімен сипатталатын жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процестер жатады.

Энергия үнемдеу мынадай іс-шаралар блоктарын қамтиды:

техникалық - отын мен энергияны тұтынуды төмендетуге және оларды пайдалануды жақсартуға бағытталған жаңа және жаңғыртылатын техниканың техникалық параметрлерін жақсарту;

технологиялық - жаңа технологияларды, процестерді құру және енгізу және баламалы энергия көздерін игеру;

ұйымдастырушылық - энергетикалық ресурстарды үнемдеуге бағытталған өндірісті ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін әзірлеу және қолдану;

экономикалық - энергетикалық ресурстардың шығындары бойынша үрдістерді талдау және анықтау; қолда бар және перспективалы техникалық құралдарды, технологияларды және өндіріс тәсілдерін экономикалық бағалау; техника мен технологияларды ынталандыру әдістерін әзірлеу және енгізу және қолда бар резервтерді іске асыру.

Қазіргі уақытта энергия үнемдеудің техникалық және технологиялық бағыттары экономикалық бағыттардан әлдеқайда жақсы дамыған және нақты іс-шараларда көрсетілген [2].

4. Энергия үнемдеудің ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі техникалық, отын-энергетикалық ресурстарды үнемдеуді пайдалану тиімділігін арттыруға және ынталандыруға, энергия үнемдеу іс-шараларын енгізуге, сондай-ақ ақшалай және заттай есептеудегі энергия ресурстарының ең аз шығынымен ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруге бағытталған өзара байланысты іс-шаралар жүйесін білдіреді.

Ұйымдастырушылық-экономикалық механизм мыналарды қамтиды:

- ресурстарды тұтынуды есепке алу көрсеткіштерінің жүйесі, пайдалануды талдау және дамудың негізгі үрдістерін анықтау;

- озық отандық және шетелдік тәжірибені зерделеу;

- энергия үнемдеу техникасын, технологиялар мен өндіріс тәсілдерін экономикалық бағалау әдістерін жетілдіру және ресурстардың жаңа түрлерін пайдалануды негіздеу;

- басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі энергия үнемдеуді жоспарлау және болжау әдістері;

- ынталандырудың қаржылық-кредиттік шаралары;
- ресурстарды пайдалану жөніндегі ұйымдастыру іс-шаралары;
- энергия үнемдеуді реттейтін экономикалық нормативтер жүйесі [3].

5. Экономикалық механизмнің элементтері олардың рөлі мен функциялары бойынша ерекшеленеді. Бірінші топ – Талдамалық: ауыл шаруашылығында энергия үнемдеуді дамытудың негізгі бағыттарын айқындау және негіздеу және ықтимал үнемдеу деңгейлері (талдау, жоспарлау және болжау, есепке алу жағдайы, экономикалық тиімділікті есептеу). Екінші топ-энергия үнемдеуді реттеуші (ынталандырушы) процесс: қаржы-кредит шаралары және баға саясаты. Жеңілдіктер беруге және айыппұл санкцияларын орындауға бағытталған. Тиімділік жеке элементтерді емес, барлығын кешенде қолданғанда көрінеді.

6. Энергия үнемдеудің ұйымдастырушылық-экономикалық тетігінің тиімділігін бағалаудың негізгі көрсеткіштері өнім бірлігіне ақшалай (өзіндік құн) және заттай мәнде энергетикалық ресурстардың (ТСМ, электр энергиясы, техникалық, қаржылық) ең аз шығындары бар ауыл шаруашылығы өнімін өндіру болып табылады.

Экономикалық ынталандыруға жататын неғұрлым орынды іс-шараларды және экономикалық тетіктің ықтимал элементтерін белгілеу олардың халық шаруашылығы мен ауыл шаруашылығы өңдеуші және қызмет көрсетуші кәсіпорындар үшін тиімділігін және жылдық әсердің немесе шығындардың мөлшерін есептеу негізінде жүргізіледі.

Бағалаудың негізгі өлшемдері пайданың өсуі немесе өнімнің өзіндік құнының төмендеуі болып табылады.

7. Энергия үнемдеудің экономикалық тетігі мемлекеттің өңірлермен және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен, сондай-ақ ҒЗИ, конструкторлық бюролар тұлғасында жаңа техника мен технологияларды әзірлеушілермен және өндіруші зауыттармен өзара қарым-қатынастарын және әрбір әріптес тетіктің барлық элементтері бойынша орындайтын жұмысты қамтиды. Сонымен қатар, ол ауылшаруашылық кәсіпорындарының өндірістік процестерді жүзеге асыруға тікелей қатысатын және кәсіпорындағы энергия үнемдеу нәтижелері көбіне байланысты болатын жұмысшыларымен қарым-қатынасын реттейді.

Энергетикалық тиімділікті арттырудың ұйымдастырушылық іс-шаралары:

- АӨК кәсіпорындарын энергетикалық паспорттауды ұйымдастыру;

- Кәсіпорындарға энергетикалық зерттеулер жүргізу;

- Энергия үнемдеу технологияларын енгізуге, отынның жергілікті түрлерін, биомассаны, жаңартылатын энергия ресурстарын қолдануға ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын экономикалық ынталандыру жөніндегі нормативтік құжаттарды әзірлеу, бекіту және қолданысқа енгізу;

- Энергия үнемдеу саласында кадрлар даярлау;

- Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары үшін жылу және электр энергиясын өндіру кезінде туындайтын ысыраптардың, шығыстардың және қорлардың нормативтерін бекіту.

Егер іс-шара әсер беретін және жекелеген өңірлерде қолданылатын болса, онда оны іске асыруға және ынталандыруға республика, облыс және тіпті аудан жауапты болып табылады. Бұл, мысалы, орманды жерлерде жылыту, қайталама ресурстарды пайдалану үшін отынды кеңінен қолдануға қатысты.

Іске асыру мүмкіндігі шаруашылықтардың мамандары мен жұмысшыларына байланысты болатын іс-шаралардың үлкен тізбесін енгізу және ынталандыру тәртібі шаруашылықтардың өз есебінен әзірленуі және қаржыландырылуы тиіс. Көптеген шаруашылықтар үшін маңызы бар жаппай іс-шаралар бойынша ғылыми-зерттеу ұйымдары осы жұмыстарды бюджет есебінен қаржыландырған кезде жалпы ұсыныстар бере алады.

Осы міндеттерге қол жеткізу үшін мынадай іс-шаралар көзделген:

1. ауыл шаруашылығы дақылдарын өндіруге өнімділігі жоғары ауыл шаруашылығы техникасын қолдана отырып, ресурс үнемдеуші технологияларды енгізу;

2. қолданыстағы мал шаруашылығы кешендері мен үй-жайларын жаңғырту және реконструкциялау, қазіргі заманғы жоғары технологиялық;

3. өндірістік инфрақұрылым объектілерін (астық тазалау және кептіру кешендері, электр энергиясының балама көздері, жемшөп араластырғыштар мен таратушылар, көкөніс және катрофелехранилерге арналған жабдықтар) пайдалануға беру бойынша шығындардың бір бөлігін облыстық бюджеттен өтеу; дизель-генераторларды, астықты кептіруге және тазартуға, картоп пен көкөністерді сақтауға арналған машиналар мен жабдықтарды сатып алу, жұмсалған қаражаттың 50% - на дейін жемді ұнтақтау және араластыру кезінде; ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарын сатып алуға, ауыл шаруашылығы мақсатындағы объектілерді салуға және қайта жаңартуға бағытталатын инвестициялық және кредиттік ресурстарды пайдаланғаны үшін проценттер төлеуге [4].

Энергия үнемдеу жөніндегі іс-шараларды енгізу ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын техникалық қайта жарақтандыруды және ауыл шаруашылығында ресурс үнемдейтін технологияларды қолдану кезінде жаңа машиналар мен жабдықтар сатып алуды, газ моторлы отынды және энергияның баламалы түрлерін пайдалануды талап етеді. Бұл үшін кәсіпорындардың негізгі көпшілігінде жеткіліксіз болатын айтарлықтай қаржы қаражаты қажет. Ол үшін федералды бюджеттен көмек қажет. Қазіргі уақытта федералды деңгейде энергияны үнемдеуді ынталандырудың экономикалық әдістері нашар дамыған.

Берілген жеңілдіктердің белгілі бір әдісі мен мөлшерін қолданудың орындылығын негіздеудің негізі халық шаруашылығында энергияны үнемдеу шараларының тиімділігінен алынған экономикалық әсердің мөлшері болып табылады. Жеңілдіктер түрлері мен шамасы неғұрлым тапшы энергия ресурстарын: дизель отынын, бензинді, электр энергиясын және пеш отынын жинақтау іс-шаралары бойынша белгіленеді. Ресурстардың немесе іс-шаралардың түріне қарай жеңілдіктерді тұтастай ел бойынша немесе республикалық (облыстық) басқару органдары белгілейді.

Республикалық басқару органдары экономикалық тиімділік шамасы бойынша энергия үнемдеудің неғұрлым тиімді тәсілдерін айқындауға және техниканың, технологиялардың және отынның балама түрлерінің жаңа түрлерін жасау мен өндіру жөніндегі ғылыми эзирлемелерді қаржыландыруды жүзеге асыруға тиіс. Республикалық органдар қолдау шамасын айқындау үшін іс-шараларға ғылыми-әдістемелік басшылықты және экономикалық бағалауды жүзеге асыруы қажет.

Соңғы он жылда Қазақстанда энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру саясатының негізгі құралдары құрылды, бұл ең алдымен:

- 2012 жылы қабылданған және қазіргі заманғы энергия үнемдеу жүйесінің негізі болып табылған түбегейлі жаңа заң;

- энергия үнемдеуге алғашқы қадам болған Қазақстан Республикасының 2012-2015 жылдарға арналған энергия тиімділігін арттырудың кешенді жоспары энергия сыйымдылығын төмендету бойынша алғашқы мақсаттарды айқындады;

- "Энергия үнемдеу-2020" мемлекеттік бағдарламасы, онда 9 бағыт бойынша экономиканың түрлі секторларында энергия үнемдеуді жеделдетуге және энергия тиімділігін арттыруға бағытталған қосымша шаралар көзделген;- региональные комплексные планы энергосбережения;

- энергия үнемдеуді дамытудың ұлттық институты анықталды;

- Жапонияның тәжірибесі бойынша Мемлекеттік энергетикалық тізілім құрылды, оның субъектілері 200 млрд. теңгеден астам мөлшерде үнемдеуге қол жеткізді;

- жыл сайын 2 млрд. теңгеге бағаланатын энергия аудитінің жаңа нарығы құрылды;

- "Бес институционалдық реформаны іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам" Ұлт жоспарының 59-қадамын іске асыру шеңберінде энергия-сервистік қызметтер нарығы дамуда, оны іске асыру құралы энергия тиімділігі картасы болып табылады;

- Дүниежүзілік банк, БҰҰ Даму Бағдарламасы, Еуропалық Қайта Құру және даму банкі, Герман энергетикалық агенттігі және т. б. сияқты стратегиялық серіктестермен ынтымақтастық жолға қойылды [5].

Әдебиеттер тізімі

1. Полухин А.А., Алпатов А.В., Ставцев А.Н., Мирошников Г.А., Климова С.П., Парфенов А.С., Федотенкова О.А., Борхунов Н.А., Польшакова Н.В., Алтухов А.В., Алексеев К.И. Организационно-экономические основы энергосбережения в сельском хозяйстве // Монография. Орел, 2013.

2. Лисютченко Н.Н., Полухин А.А. Организационно-экономические основы энергосбережения в сельском хозяйстве // Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences. 2012. No 4 (4). С. 20-26

3. Драгайцев В.И. Организационно-экономический механизм ресурсосбережения в сельском хозяйстве / В.И. Драгайцев // Техника и оборудование для села. 2009. No 3. С. 12–15.

4. Полухин А.А., Сорокин Н.С. Обоснование применения энергосберегающих технологий в сельском хозяйстве // Аграрная Россия. 2013. No 9. С. 14-20.

5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/comprom/activities/2371?lang=ru>

Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлігі дамуының әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктері

А.О. Мусабекова¹, Г.С. Акыбаева²

¹«Экономика» мамандығы бойынша 1 курс докторанты,

²Менеджмент кафедрасының профессоры, э.ғ.к.

ayunash.musabekova.82@mail.ru, akubaeva_g@mail.ru

^{1,2} академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Түйіндеме: Еліміздің тұрақты дамуы мен халықтың әл-ауқатын қалыпқа келтірудің стратегиялық факторларының бірі заманауи өркениетті кәсіпкерлікті қалыптастыру болып табылады. Қазақстанда жаңа идеялар мен жаңа экономиканы әртараптандырудың кілті – кәсіпкерлікті дамыту. Әсіресе, әйелдер кәсіпкерлігін дамыту қоғам үшін маңызды. Әйелдер кәсіпкерлігі бәсекелес нарықтық ортаны құруға көмектеседі, нарықты тауарлармен және қызметтермен қанықтырады, сұраныстың өзгеруіне икемді жауап береді және тәуекелді жобалар мен инновацияларды жүзеге асырады, мамандардың, капиталдың және қосымша материалдардың көзі болып табылады.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, жоба, әйелдер, экономика, стратегия, жетістік, аймақ, бизнес, институт, нарық, бәсекелестік, іскерлік.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арнаған Жолдауында шағын бизнесті дамыту елдің саяси-экономикалық өмірінде елеулі рөл атқаратынын ерекше атап өтті. Бұл ретте шағын және орта бизнесті қолдау бағытындағы қаржыландыру жүйесін маңызды жобаларға іріктей отырып, қайта қарастыру қажет деген тапсырма жүктеді.